

İSMAYIL ŞİXLİNİN “ÖLƏN DÜNYAM” ROMANINDA ƏCƏLİN VƏ İNTİHARIN MİSTİKASI

İsmayı^l Şıxlının "Ölen dünyam" romanında ölen dünyalara seyahet etmek, ölen arzularla sahîlik etmek, həmin psixoloji mühiti oxucuya ötürümök olşan ustası olan İsmayı^l Şıxlının işi idi. Romanın qəhrəmanlarını birleşdirən asas ortaq cəhət var: "tale və qismət" in qurbanı olmaq. Əsəri forqləden də taleyiklü məsələlərin tərəzi də ağır gelməsi idi. Məqaləmizdə "Ölen dünyam" romanında qəhrəmanların mistik tələplerini arasdıracaq.

Ələddin taleyin qara ağusunda
"Ölər dünyəyim" romanının evvelində
baş veren ilk tragik möqam olan ölüm
hadisəsi konkret vəziyyətləri, hadisə-
lori, obrazları izleməya, səciyyələrin-
dirməye, analiz etməyə imkan verir.
Həmin möqam bir çox qarənlək mö-
tbələrlə işiq tutur, milli-mənəvi və ex-
laqi keyfiyyətləri tədqiq etməyə yar-
açır.

Taleyi keşməkeşli və özəblə olaraq Həsən ağa Alqazaxlıları, baxtı qarşısında Ələddin Çıraqlıları neslini təmsil edən obrazlardır. Həsən ağa mahir ovçuluğunu iddi etdi və güləni sərət atdırdı. O, həm misə Ələddinlə birlikdə ova gedən ovladıqları eti ocaqda bisirib-yeydirdi. Bir dəfə Ələddin israr etdi ki, Həsən ağa yola getsin, cüntü təzə təzə feng almışdı. O, ovdan çox özünü sunanamaq və bununla da nisanlısının yanında başıucu olmaq istyirdi. Həsən ağa əslində getmək istəmirdi, sanki onu gözləyən fəlakəti öncədən hiss etmiş, mistik əscəlin qoxusunu duymuşdu. O xoqu ki kəsif qoxusundan dahan dehşətlidir. O qoxu barit qoxusu idi, o qoxu "taleyin qoxusu" idi. Taleyin hökmü gercəklaşmalı idi. Hətta fəlakət gərcəkleşməzdən önce Tanrı bənədösüne bəzi işarələr de verdi. Məsələn, tek sebər. Əger qəhrəman üçün ölüm hadisi və ya təhlükəsi varsa, yazıcı öncədən bunu oxucuya hiss etdirir. "Həsən ağa ayaq saxlayıb girməyən yə enən yola baxdı. Birdən bədənini üşürgəldəndi. Bərkədən asıldı."
(İshən 10)

[son 16] Həsen ağa üçün bu fırsat idi. Ona öncədən hiss etdiyi fləkətən qarşısında almaq üçün tək sobri Allahdan gələn bir işarə olaraq, qəbul etdi və geri qayıtmaya istədi. Axi Allah mütləq bəndəsinə bir işarə göndərirdi. Ələddin nüfuz qədər soy göstərsə də, onun fikri kəsiydi. Belə olan halda Ələddin Həsənə ağıya şort qoydu ki, kibrili birinci güləş ləvə vura bilsə, ova gedəcəklər. Ələddin həm də "şəxəndən" cəlb edirdi.

Tale insəni elə bir oyuna salır ki
sən özün o oyunu özünlə bərabər oynayırsan,
meydanda özün özünlə rəqədirsin. Tek rəqəbin sensən. Bu, elə
bir ovundur ki, oyunun yeganə tama-

bir oyundur ki, oyuncunun yegane tamaşacı da özünsün. Bir bazeen dilde ne
yisə isteməsk də, şüuraltı olaraq, iş-
tidiyimiz nesneler gerçəkləşir. Ölüm
istəmək, amma şüuraltı olaraq, ölüm
şüsürük, ölümə, ölməyə can atırı.
Ələddin də eyni situasiyada idi. Öz-
üz eli ilə ölümcə getmek isteyirdi.
Onun ölümü mistik ölüm idi. Özü ba-

Onlar olduğunu mistik olduğunu idiler. Ozu da
çardıqça çalışmıştı ki, "almaz iştiğin" geri
çekləssində, istədiyi "arzuya" çatışın. Hər
şən ağa gördüyü ki, taleyin hökmüն
qarşı gelə bilmeyecek, macburuluya
garışısını qaralı Ələddindən oya getmə
yi seçdi. Onlar məsəye galib çatdırıldılar
qabannan izini müəyyən etdilər. Hədəf
ləri qabani ovlaqlamağı idiler. Hesən ağa
tərində idi. Ələddindən cənəs tərəfdən

idi. Ovçular hansı tərəfdən sıqqılış etmiş, o tərəf doğru atəş açacaqdılar. Sıqqılışın eşidin Hasən ağa o somata doğru atəş açdı, lakin qabanın kolluqdan çıxıb qamışlığında sarı qadığının göründə dəhşətə gəldi. Güllo kimət deymmişdi?

Güllə bizim nakam Ələddinə deymişdi. Ələddin özü öz ayaqları ilə eəslə doğu addımlıdı. Bu, aynı yazısı idi, Allah yazmışdı. Sadəcə eəsl sanki Ələddini ora sürükleyib gatırımdı. Eşarlarında deyirlər ki, eəsl məni çəkmiş apardı. Elə an olur ki, insan sanki ölmək istəyir və bunu hiss edir, ölü müñün qoxusunu öncəndə duyguları. "Sənə nə günah var, ay Həsən qağız görünür eəsl məni çəkirmiş". [səh.14]

Müsair edəbîyyatımıza nəzər salaq
Məsələn, Anar. Anarın yaradılıcılığının
son mərhələsində "ölüm" motivi, fəl
səfi rakurs, "tale və qismət" problemi
ön plandadır. "Otel otağı" qəhrəmanı
qəhrəmanı Karim mülim və "Qırın
zi limuzin" əsərinin qəhrəmanı O. ölü
mə doğru gedirlər, yəni əcəl onları
özüne çökir. Eynilə "Ölən dünymə
romaniının Ələddini kimi.

Ələddinin ölüm ani təşirli bir dillə ifadə olunub: bədənindən gizilintin keçməsi, bu gizilintin nöticəsində qolların, ayaqlarının gərilməsi, bədənin birən şüstəlib boşalması. Yazıcı burada sanki ölmənin fəlsəfəsinizi izah edib, oxucu üçün ölüm atmosferini yaratıb. Burada oxucu Həsnə ağanının keçirdiyi hisslerde "qonaq olun", onunla empatiya qurur. Onun keçirdiyi həsnənin ölümün qarşısında, "tale ve qis-mər" in qarşısında keçirdiyi hisslerdindən acizlikdir, çarşılık duyğusudur. Eyni zamanda bu episode haqqında insanlığının ölmədiyinin nümayişidir. Bəs biz Həsnə ağanın yerində olsaq ne edardik?

Məqaləni yazarken, yazıçının oğlu
jurnalı Elçin Şixli ilə həmşöbət
duq. Elçin Şixli səbət zamanı vürgü-
lədi ki, əsərdə avtobiografik məqamlar
çoxdur. Məsələn, əsərin avvalında
Əlliən Ələddin və Həsən ağa ilə bağlı
epizod real heyatdan götürülüb. Onları
doğurdan da qohum olublar. Yazıçının
dəvəti Həsən Şixli və oğlu Elçin
Şixli.

dayıştı. Həsən ağə ov zamanı bilmədi qohumunu öldürüb.

Həsən ağə özünü də, mərhumu da bedbəxt hesab edirdi. Bədəxət Ələdin cismən ölmüşdü, Həsən ağə ruhen "ölmüşdü". Çox çəresiz idi, qonxurdı ki, onu Ələddini qəsdən öldürməkde ittiham edələr. Tek şahidi Allah və meşə idi. O, günahı özündə görənmürdü. Burada günah yalnız ölümdü idimi? Həsən ağə da beləkə tələvi-

oyununa tuş gölmüşti? Onun alnına cihaz
nayetkar olmaqmı yazılmışdı? Bu, bir
seçim idi, yoxsa alın yazısı?!

Teli kimi taleyi də qara galon Qarateł. Qaratəl Əlöddinin nisənli iddiyəsi. Əlöddini comi bir doşo görmüşdər. Qızlar adat-ənənlərə sadıq qalaradı. Novrız bayramının ilk günündə KÜçəyində yuyunaraq, tozlu ilə temiz şəkildə sılayıldılar. Bu doşo da bu adət tokalarlandı, lakin çaydan çıxanda Qaratəl paltaşın təpə bilmədi. O dövrədə paltaların itirmək namusunu itirmək deməli.

İmam turşuk namusunu turşuk demədi. Qaratel bu səbəbdən çox narahat idi, ancaq göc qızın paltarı Ələddin adı idi. Ələddinin ondan xoş gelmişdi. Qız ehitiyat edirdi. Qısa müddədə sonra iso qız nişan goldı vo qızın dan xılı iztirablarına son qoyuldu, ancaq nə biləydi ki, oşl iztirab qabaqdadır.

Ələddinin ölümü sevgilisənə ağzərbə vurdu, onun üçün gözənlilmə oldu. Qaratelin adı sanki taleyində i qoydu, teli kimi taleyi də qara göldü. Bütün xəyalları puç oldu, yerini xülyaya

lar ovozlödü. Döfne gedo bilmədi, cümlə ki adı deyildi, ancəq Ələddinin məzənnəsi rına getdi, ürəyinə söz keçirə bilmedi. Ələddinin ruhu ilə dördləşmək, hesablaşmaşq ıstyrıldı. Toyuların bir höftə qalmış, Qaratelen yuxuları ilə xayallarını qarışan zamanda sevirlisi onu yanında yolda qoyub-getsənmişdi. Əsl bədənbəxş olan elə gənə qız idı. Qaratelen bilsəydi ki, Ələddin ona görə ova gedir, özüne "sübüt etmək" ıstıyar, heç ova getməyə qeyd olmayırdı? Qaratel Ələddini sevirdi, onun mərdliyini, sözünün üstündə durmağını, cəsarətini sevirdi. Qaratelen bütün arzularını ürüyinə girdibin qoruyaşmışdı. Ələddindən sonra həyata onun üçün yalnız qara rongdən ibarət idi. Onun nüansları ile gizlin "görüşü" - fəxla sadid - Alən sabid idi.

Ömer koxa qızın mezarı tez-tez
yarat etmisiñi öyrənəndə falayıñ çəng
xi dönür, qızın nalesi, föryad onu mü
təssir edir və qərara alır ki, qız Tan
rının onlara göndərdiydi qismətdir, on
ların ocağıñ da galini olısmalıdır. El
bi hadisə Qaratelin talyeində dönü
nəqtəsi yaradı. Ömer koxanın maslah
hati ilə Qarateli Ələddin'in gardası bil

hər qanı qatıldı. Ordumun qardaşları evləndirdilər. Qaratel caşqınlı içöründə ididi: nişanlısının yasını saxlaşır, sevəndiyi adamla evlənməyə dordunmaya çəksin! Hələ bu adam nişanlısının qardaşıdırsa...Qaratel nakanıqlıbında məşən salmış bu eşqden xılas olmaq isteyirdi. Gərdək ona məzə kimi görünür, Ələddinin qoxusunu xatırladı. Bədəxbət qızı sevgilisini xəyalı ilə yaşamağı da çox görmüşdülər, ancaq bu, çox uzun çəkməklid. Qaratelin labüb ölümünü Ömer koxanın ölüm xəberi tezleştirdi. "Hərəyaya basıram bədəxbətlik gotiririm. Görünür, tanrı özü mənə qarşış eləyiib. Yümin təbib neylayır bir tanrı qarğımuza?" (əsər 78-79)

şası? [soñ, 88-79]
Qaratel özün ugursuz, bədəxət hə
sab edirdi. Yaralı, nakam qəlbinin dil
ləri usyan edir, el qınğıq vahiməsi on
hakim kasilir, mənəvi-daxili sarsıntı
keçirirdi. Onun taleyi əvvəldən bel
yazılmışdı. Nə nişanlısı ilə xoşbət ol
bildi, nə de nişanlısının qardaşı ilə. Nə
de acısını yaşamağa təcəz verdi.
"Tale ve qismət" in amansız oyunu qar
şınla o, çıxış yoluñ intihara göründü.
İnsan nə zaman intihara üz tutur? Hə
yatır onun üçün mənəsi qalmayından
yasamaşdır bir sebəb təpə bilməyandır.

Psiyatr Viktor Franklin dediydi ki: "İnsanın töbiatlı ahengdarlığını, insan-töbiat vohdatını ols etdiren ölüm soh-nası Qarateli ölümü idi. Onun ölümü-na, Tanrı, obadiyyatı timsalı olan Kü-reçayı ve Alan şahidlik etti. Qaratelin in-tilâr tîüpün Kür çayını sevması tosadı-neydi. O, Ələddinlə həmin Kür çä-yında tanış olmuşdu. Özini Kürdün-a aşğuuna atmağı seçən gəm qız bütün-xoyalları, arzuları ilə bərəbor cismisini-do çaya qoşdı. Onu son mənzilə-Alan yola saldı. İki sevgilinin eşq he-kavası bi dünündə bitir.

Qaratenin üşyani əzoldan gətirməyən qara taleyinə idi. O da bu hayatı-xosbəxtliyi payı umurdu, sevib-se-vilmək istəyirdi. Onun ayağı uğursuz deyildi. Ələddinin özünü ölüm çökib aparması, Ömər xoxanın vadisi dolmuşdu. Bəlkə xoşbəxt olmamaq nəslindən alına yazılmışdı? Yaxşı, bu yazının kim yazmışdır? Böyüklerin hansı coza-sını kiçiklər çökdirdi? Bu, hansı karma-ndıboldu idi?

Biz müşahidə etsək görərik ki, peyzajdan istifadə edən İsmayıllı Şixlı xarakteri tobiatın qeynində, tobiatlı təməsda təsvir edir. Kür çayı obrazı yalnız bu romanda deyil, ümumiyyətedə İsmayıllı Şixli yaradıcılığında öncəli fiqur hesab olunur, metaforalardırıdır. "Kür çayı" yaşıçının ölməyən dünyasının simvoludur, surətin daxili aləmi ilə sosşasıdır, (psixoloji parallellim) Kür çayı arxetip funksiyasını yerinə yetirir. Kür çayı həm güldürür, həm də ağlaşdır, çayın səs-küküyün, qışılığın arxa-sında forqlı insan talepleri və qismətləri gizləndir. Qohrəmanlar ölümə gedəndən da, xəsbəxtlik axtardan da Kür çayını seçirlər. Onlar sevinci olanda da, hət-ət eşqi ilə qoşular, aşüb-dəşdən da Kür çayına gedir. Novruz bayramının

Kurçayına geedi, Novruz bayramının
ılı günündö çağda yuyunub ağırlıklarını
töküler. Ölüm isteyanda da Kürçayına
üz tutarlar, intihar etmekle ruh-
hani paklığa quoşular. İnsanın alınma-
xoşbextlik yazılısına, xoşbextliyine,
yazılısına, ölümü seçir. Amma... Bir də-
qıqa. Ölüm bödölxilikdir? Yoxsa, xoş-
baxlı olmaq, yaşamasıdır!?

Qarateli mistik imanlı sadecə "şəhər" kimi
raq o vaxtki adat-ənənəyə usyan kimin
mənalınlarındırırdı-nışanlısının qardaş
ılı evləndirilməsi adetinə etiraz kimi.
Ələddinin qardaş uşaq idi, hələ aşiq-
aşiq oynayındı, amma bunu məcbur
edirlər ki evlənmələsin. Sobəbi de
odur ki, Qarateli qoy bizim ocağı qis-
mət olsun. Qarateli məcbur etməsindən
lər, bəlkə de intihar etməzdi, amma o
da bir ipo band idi, qara "tale", mistik
talən onun alınma yaxızlığındı. "Ələddin
getdi, man da gedim" düşüncəsi ilə
harəkətə keçmişdi. Ömer koxanın ölü-
mədə sadəcə son damla, biñ növ bə-
hənda olub, onun ölümüne zəmin yarat-
dı. Bəlkə də qızı məcbur evləndirmə-
səyoldular, elə ömrünün axırına kini ni-
şanlısının qəbirinən üstüne gedib-gala-
cek, onun yasını saxlayacaqdı.

Ələddinən nakam ölümündən doğan konflikt geləcək facielerin təminolun qoyur. Bir el, bir tayfa yer üzündən tədricən silinməye başlayır.